

Δημήτρης Αγγελάτος

Για μια «κάθετη» ανάγνωση των ειδών

Κάθε λογοτεχνικό είδος έχει τα ειδοποιά χαρακτηριστικά του, διαμορφωμένα κατά τη μακρά ή βραχεία πορεία του στην ιστορία του πολιτισμού, μέσα από φιλοσοφικές και αισθητικές ιδέες, καλλιτεχνικά και λογοτεχνικά ρεύματα που το θρέφουν και το γονιμοποιούν. Και ασφαλώς χαρακτηρίζεται από τους πολύτροπους μετασχηματισμούς του μέσα στον χρόνο. Συγγραφικές επιλογές που μορφοποιούν αυτούς τους μετασχηματισμούς, γίνονται σημεία αναφοράς για νέα εγχειρήματα στην ατελεύτητη αλυσίδα του παροντικού *διαλόγου* ανάμεσα σε κείμενα και συγγραφείς, ανάμεσα δηλαδή στο παρελθόν και στο μέλλον κάθε λογοτεχνικού είδους.

Μικρής ή μεγάλης έκτασης, βασισμένα σε περισσότερο ή λιγότερο απαιτητικούς κανόνες, τροποποιημένα σε ποιοτικά υψηλή ή μη κλίμακα, ως προς την αφετηρία τους, τα λογοτεχνικά είδη ανταποκρίνονται επιτυχώς ή ανεπιτυχώς στις αναγνωστικές ζητήσεις κάθε εποχής ή ακόμη αντιδρούν σ' αυτές συντείνοντας έτσι στη δημιουργία νέων καταστάσεων (λογοτεχνικών και ευρύτερα καλλιτεχνικών) πραγμάτων.

Η αξία των ειδών στην ιστορία τους

Ο ευδόκιμος μετασχηματισμός, η στασιμότητα ή η υποχώρηση κάποιου είδους στο πεδίο - για να έλθουμε στο ζητούμενο - της μυθιστορηματικής ή διηγηματογραφικής παραγωγής ορίζεται σε κάθε εποχή από ένα σύνθετο επικοινωνιακό πλέγμα συγγραφικών και αναγνωστικών επιλογών και στρατηγικών. Και βέβαια για τον ιστορικό και συνάμα θεωρητικό των λογοτεχνικών ειδών δεν υπεισέρχονται εδώ ζητήματα εντυπωσιολογικής ή μεταφυσικής τάξεως όπως η «ανωτερότητα» κάποιου είδους έναντι άλλου (του μυθιστορήματος αίφνης έναντι του διηγήματος) ή η μηχανική συναρμογή εθνών, κοινωνικών στρωμάτων, κλιματικών συνθηκών, γεωγραφικών συντεταγμένων από τη μια, ειδών από την άλλη.

Η ανάλυση και ερμηνεία των λογοτεχνικών ειδών, θεμελιωμένη σε συγγραφικές και αναγνωστικές επιλογές και στρατηγικές, μπορεί να αποσαφηνίσει την ιδιαίτερη βαρύτητα των εκάστοτε κειμένων. Βαρύτητα που εξαρτάται ακριβώς από τη σχέση των κειμένων με την ειδολογική παράδοσή τους: τα διηγήματα ή τα

μυθιστορήματα έχουν διακριτή αξία και αυτό όχι αυτοδίκαια - και άρα εκτός ιστορίας - αλλά κατά συσχετισμό κειμένων μέσα στην ιστορία του κάθε είδους.

Η επιλογή συγγραφέων να στραφούν στο διήγημα ή στο μυθιστόρημα συνιστά την πρόθεσή τους είτε να συντονιστούν με τις απαιτήσεις του είδους είτε να παρέμβουν σ' αυτές ανασυντάσσοντάς τες και τροποποιώντας τες ή δημιουργώντας νέες που θα δώσουν τη θέση τους σε άλλες.

Οι απαιτήσεις των ειδών και ο αναγνώστης

Όσο ο αναγνώστης εξοικειώνεται με τις απαιτήσεις των ειδών τόσο είναι σε θέση να εντοπίζει το ιδιαίτερο στίγμα και την αξία των συγγραφικών εγχειρημάτων στη μία ή στην άλλη ειδολογική παράδοση μαθαίνοντας μεταξύ άλλων να αποφεύγει επιφανειακές και άστοχες αποτιμήσεις.

Κάθε διήγημα ή μυθιστόρημα επιβάλλει λοιπόν εκτός από την προφανή «οριζόντια» ανάγνωσή του και μια «κάθετη» που πάει στο βάθος της οικείας του ειδολογικής παράδοσης. Αν συνεπώς τα διηγήματα π.χ. του Δημήτρη Νόλλα αξίζουν - και αξίζουν -, αυτό δεν εναπόκειται στη σύγκριση με τα μυθιστορήματα του ίδιου ή άλλων αλλά στην «κάθετη» ανάγνωση του *διαλόγου* των διηγημάτων του με την τροφοδοτική τους παράδοση.

Αλλά βέβαια τα παραπάνω απαιτούν αναγνώστες που δεν βιάζονται να ξεμπερδέψουν με τις 800 ή 1.000 σελίδες κάποιου μυθιστορήματος ή συλλογές διηγημάτων. Αντίθετα, απαιτούν αναγνώστες που κατακτούν σταδιακά τους τρόπους που μυθιστοριογράφοι και διηγηματογράφοι αποδίδουν, για παράδειγμα, τόσο το σύνθετο δίκτυο σχέσεων μεταξύ πολλών προσώπων όσο και την ακαριαία, εγκυμονούσα στιγμή. Και εννοούν ότι η απόδοση της εγκυμονούσας στιγμής σ' ένα διήγημα είναι ζήτημα πολυπλοκότατο που αναλύεται και ερμηνεύεται στον ιδιαίτερο άξονα του διηγήματος. Το διήγημα άρα με τις δικές του δεσπόμενες απαιτήσεις δεν μπορεί να είναι άσκηση για κάποιο «άνωτερο» μελλοντικό μυθιστόρημα και οπωσδήποτε δεν δείχνει την εν ονόματι του μυθιστορήματος «αδυναμία», το «αδιέξοδο» ή την «οκνηρία» των συγγραφέων.

Οι συνθετότερες ή μη πραγματώσεις στην πεζογραφία δεν εντοπίζονται με ετοιμοπαράδοτα σχήματα περί οντολογικής, κοινωνιολογικής ή άλλης αποκλειστικότητας (το μυθιστόρημα έναντι του διηγήματος) αλλά με (ερευνητικό, αναλυτικό και ερμηνευτικό) μόχθο μέσα σε κάθε πολύπτυχη ειδολογική επικράτεια. Γι' αυτό χρειάζεται κατεπειγόντως η -θεραπευτική - «κάθετη» ανάγνωση.

Οτι η Σκιάθος, λ.χ., ήταν μικρή και χωρίς αναπτυγμένο αστικό βίο δεν φαίνεται

να εμπόδιζε τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη να συνθέσει μέσα από τα λεγόμενα σκιαθίτικα διηγήματά του ένα προωθημένο από ειδολογική άποψη μυθιστόρημα, που αποτέλεσε αντικείμενο πρόσφατης διδακτορικής διατριβής του Κυριάκου Μαργαρίτη.

Σύγχρονος αυτοθαυμασμός και «βαρετή» παράδοση

Αν τώρα στη σκηνή του σημερινού νεοελληνικού πολιτισμικού γίνεσθαι, όπου δεσπόζει η κατανάλωση περιτυλιγμάτων μάλλον παρά περιεχομένων, συμβαίνει συγγραφείς να (αυτο)θαυμάζονται εντύπως και ηλεκτρονικώς για την πρωτοτυπία των έργων τους, αδιαφορώντας για τον «βαρετό» Στρατή Τσίρκα ή τον «ξεπερασμένο» Βασίλη Βασιλικό κ.τ.λ., και κριτικοί να εισηγούνται τα μυθιστορήματα να είναι συντομότερα - λες και το μυθιστόρημα ορίζεται από τον αριθμό σελίδων -, ο αντίλογος για την αξία της ειδολογικής συνείδησης, κατακτημένης από συγγραφείς με επίγνωση όσων όρων θέτουν τα ίδια τα εγχειρήματά τους, ξεδιπλώνει από παλιά την ισχύ του. Έτσι, π.χ., ο Λ. Σ. Καλογερόπουλος θα σχολιάσει στον πρόλογο του μυθιστορημάτος του *Ο Φλώρος* (Αθήνα, 1847), την (ειδολογική) ιδιαιτερότητα του έργου του σημειώνοντας ότι επειδή δεν διαθέτει «πείραν της κοινωνίας και μεγάλην της ανθρωπίνης καρδίας γνώσιν» δεν θα επιχειρήσει «περιγραφ[άς] των καθ' εκάστην εν τη κοινωνία επαναλαμβανομένων σκηνών» ούτε «εξεικονίσει[εις] ηθών και χαρακτήρων των διαφόρων κοινωνικών κλάσεων» (ό.π., ε'-στ').

Ο λόγος λοιπόν είναι για μυθιστορήματα ή διηγήματα που αφενός «θυμούνται» τη σοφία της πολύτροπης ειδολογικής παράδοσής τους για να την αποδεχθούν ή να την τροποποιήσουν, αφετέρου ακυρώνουν στην πράξη αβασάνιστους και άκοπους - κυρίως άκοπους - συσχετισμούς είτε για την «ανωτερότητα» των μεν επί των δε είτε για το προαποφασισμένο στίγμα τους, εθνικό, κοινωνιολογικό, γεωγραφικό, ακόμη και κλιματικό.

Ο κ. Δημήτρης Αγγελάτος είναι καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας και Θεωρίας Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.